

I
ДІЯЛЬНІСТЬ СЕСТЕР МИЛОСЕРДЯ І МОНАСТЕРСЬКИХ
ЛІКАРЕНЬ У ЗАКАРПАТТІ ДО XVIII СТОЛІТТЯ.

У Західних регіонах України до XVIII ст. розвиток медицини помітно відставав від західноєвропейського рівня. Хоча, за дослідженням Соколова В., медична література в Україні відома ще з часів Київської Русі: переклади класиків античної медицини - Гіпократів і Аристотеля, рукописні копії та переклади іноземних медичних книг, збірники рецептів, лікарські поради тощо. Нерідко цінні книги зосереджувалися у приватних збірниках учених – фахівців, або у бібліотеках при лікарнях монастирів.

На Закарпатті, зокрема, до XVIII ст. розвивалася церковно-монастирська та цехова медицина, оскільки спеціальних закладів у західних областях не існувало. Медичних працівників готували шляхом учнівства. Основними медичними закладами були шпиталі-притулки (госпіталі, лікарні), які з'являлися при церквах, монастирях та релігійних общинах, і служителями яких займалися наданням першої допомоги при травмах та лікуванням найбільш вразливих верств Закарпаття, калік, жебраків та одиноких літніх людей.

Перші шпиталі виникли у селі Середнє (XIII ст.), Ужгороді (1451 р.), в Мукачеві (1649 р.), Берегові (друга пол. XIII ст.). Першими монахами - лікарями, які оселились у названих фортецях Закарпаття, були рицарі ордену Тамплієрів (Вереш С.).

Поруч з душпастирськими обов'язками вони займалися активною медичною практикою, до якої залучали і своїх помічників - учнів, які отримували в монастирі, на базі шпиталю, ще й підготовку з лікувальної справи. То ж медики - духівники, як на той час, були грамотними лікарями, більш кваліфікованими і компетентними, ніж знахарі і чаклуни. Це стимулювало виникнення і розвиток народної хірургії, яка компенсувала населенню повну відсутність офіційної медицини (Вереш С.). Часом, монастирські лікарі самі навідувалися в близькі і віддалені поселення з метою надання медичної допомоги лежачим чи іншим слабким пацієнтам. Подекуди ходили лікувати тамтешню знать. Багато хворих приходило в монастирі за амбулаторною допомогою, інші - в тамтешню аптеку, щоб придбати потрібні ліки родичам, сусідам. Цілітельська діяльність лікарів-монахів охоплювала більшість тогочасних лікарських спеціальностей, в т. ч. і хірургічну практику. Пацієнтів було вдосталь. Шкода, що діяльність рицарів - тамплієрів протривала до 1312 року (римський папа розпустив цей орден).

У Берегові притулок - шпитальна проіснував до другої пол. XIX ст., коли в місті вже діяла жупна лікарня. У 1380 р. у Середнянській монастир-притулок вселилися інші монахи, які теж займалися лікувальною справою.

Ідея доброчинства і милосердя, що залишилися у спадщину від монастирської медицини не вмерла. Вона вилілася у благодійності, милосерді, догляді за хворими у першому офіційно відкритому притулку в Ужгороді (1451 р.) на 4-6 ліжок та наступного госпіталю в 1620 р. Послуги монахів стали традиційними: вони ще довгий час доглядали хворих у лікарні на Капушанській вул. в Ужгороді (Сова П).

У 1665 р. у великих містах Закарпаття з'явилися перші цехові структури хірургів-цируликів, які приймали на навчання юнаків 12-14-річного віку. Це були подорожувачі хірурги, які розбивали свої шатри на площах під час проведення ярмарку в місті. Ужгородський цех мав свій устав, структуру (є дані, що він був запозичений із м. Кошице). У своїй практиці такі хірурги надавали першу необхідну допомогу, зупиняли кровотечі, робили перев'язки при пораненнях, лікували виразки, шкірні і венеричні хвороби, застосовували народну хірургію та лікували мінеральними водами Закарпаття, провадили протиепідеміологічні заходи (1677 р.) і судово-медичні експертизи (1770 р.). Враховуючи те, що державна система охорони здоров'я була відсутня, діяльність цируликів, які надавали діючу хірургічну практичну допомогу населенню краю, вважалася позитивною. З 1777 р. почалися вводитися офіційні посади хірургів комітатів. У 1782 р. цехи цируликів були ліквідовані, але окремі хірурги займалися лікувальною справою до XX ст. На базі притулків організовувалися перші лікарні великих міст. У 1851 р. в Ужгороді на 4 ліжка, 1870 р. - у Виноградіві на 20 ліжок, 1870 р. - у Мукачеві на 11 ліжок, 1888 р. у Берегові на 4 ліжка, 1928р. - філіал лікарні Мукачева у Солотвино на 20 ліжок. Інтенсивний їх розвиток розпочався тільки з 1939 року, коли змінився соціальний статус закарпатців.

Література

- Атамановський В. Розвиток аптечної справи на Україні з середини XVII до початку XI Хст. // Фармацевтичний журнал. - 1963. - №6. - С.56-60.
- Соколов В. Медична книга в Україні в XVIII ст. // Бібліотечний вісник. - 1996. - №1. - С.20-22.
- Стовбуненко-Заченко Я. В. К вопросу о состоянии родовспоможения в Закарпатье в досоветский период // Некоторые вопросы охраны материнства и детства. Научн. записки. Том XLV. Ужгород, 1961. - С.5-8.
- Франтишек Г. Життя в барбоськом (цирульницьком) ужгородськом цеху // Подкарпатська Русь. - Ужгород: Педагогічне т-во Подк. Руси, 1934. - Рочник XI, №1-10. - С.38-47.
- Літер-ра про діяльність сестер милосердя. Монастирські лікарні.
- Вереш С.І. Із історії лікарської школи у Великих Капушанах у XVII ст. / Науковий вісник УжДУ. Серія медицина. - Ужгород, 1998. - Вип. 5. - С.3-4.
- Вереш С.И. Краткий очерк истории медицины и организации здравоохранения на Закарпатье в досоветский период. - Ужгород, 1989. - С.2,15.
- Вереш С. Монастирські лікарні в Закарпатті у XIII-XIV ст. // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. - Ужгород, 1996. - Вип.2. - С.28-35.

• **Вереш С.** Про що мовчать руїни у Середньому // Новини Закарпаття. - 1997, - 1 березня.

• **Лавкай І.Ю., Вереш С.І.** Із історії розвитку психіатричної служби обласної клінічної лікарні // Науковий вісник УЖДУ. Серія медицина. - Ужгород, 1995. - Вип. 2. - С. 23-27.

• **Микулашинець С.** На варті здоров'я трудящих Закарпаття. - Ужгород, 1959. - С. 18.

• **Сова П.** Прошлое Ужгорода. - Ужгород: Типографія «Школьной Помощи», 1937. - С. 329-330.

• **Сонко В.С.** Развитие хирургии и хирургической помощи в Закарпатской области. - Ужгород, 1974. - С. 13.

II

МЕДИЦИНА ЗАКАРПАТТЯ В ЕПОХУ СТАНОВЛЕННЯ У XVIII - XIX СТОЛІТТЯХ

З давніх-давен представники медицини Закарпаття стояли на варті здоров'я людини. У нямірі свого часу вони робили посильний внесок в оздоровлення населення області, яка у XVIII - XIX століттях представляла собою відстале в усіх відношеннях передмістя Австро-Угорщини. За її панування (1771 - 1918 рр.) не було збудовано жодної лікарні на селі. Лікарні будувалися тільки в повітових містах і то не скрізь. Санітарно - епідеміологічний стан краю був критичним. Стационарна медична допомога була платною і недоступною. Злидні, голод, антисанітарні умови, безграмотність селян сприяли досить частим спалахам епідемії та дитячій смертності. Найбільш частими хворобами населення були: тиф, проказа, малярія, сибірська виразка, кишкові інфекції, у гірських районах - туберкульоз, сифіліс. А спалахи чуми і холери часто супроводжувалися великим голодом. За переписом 1720 року на всій території Закарпаття було 37 дипломованих лікарів, 96 хірургів-цируликів, 19 аптек, а в Ужанській та Мараморощській жупах - жодних спеціалістів. Тільки в 1770 році, після прийняття «Санітарного Устава» Угорщини, на всій території Закарпаття став дійсним медичний закон для Австро-Угорщини: в населених пунктах встановлювався медичний нагляд, особливо в боротьбі з інфекційними хворобами, були введені посади штатних лікарів: хірурга та акушера. Позитивним даного Устава було впорядкування жупної охорони здоров'я, узаконення штатного розпису санітарних лікарів, заборона займатись лікарюванням особам, які не мали відповідної освіти, зобов'язання здачі екзаменів перед адміністративною комісією на практикуючу діяльність (Вереш С.).

Однак, серед закарпатських лікарів і фармацевтів були ентузіасти - одиночки, які серйозно займалися науковими дослідженнями, що стосувалися опису епідемій чи окремих захворювань (О. Шебек, Й. Чорба, І. Станко, А. Черський, Г. Ессе, Т. Легоцький) та приймали активну участь у громадському житті краю. Їх роботи були опубліковані як в угорських,

так і в закордонних журналах, а деякі з них - у виді монографій. Наукова діяльність закарпатських лікарів була високо оцінена в Угорщині і за її межами. Так, наприклад, А. Черський (1779-1834) був обраний членом - кореспондентом Медико-хірургічної академії в Петербурзі (1811 р.), Й. Чорба (1789-1858) - членом-кореспондентом Угорської академії наук (1832 р.). За розвиток медицини у краї Ш. Бене та А. Новак були удостоєні почесного ордену Угорщини - Франца Йосифа, орденом Почесного Легіону Франції нагороджено І. Сейкі (1783-1815).

У 1841 році в Угорщині було засновано Угорське товариство Naturalistів. Багато закарпатських лікарів і фармацевтів стали його членами, друкували свої роботи в його виданнях (А. Батизи, А. Азарі, А. Новак, Й. Дердь та ін.). Деякі активісти створювали його філіали у Закарпатті. С. Жіро на Ужанщині (1872 р.), Й. Дердь у Хусті (Мараморощський комітат, 1872 р.). Саме тут у 1876 р. це товариство провело 19 з'їзд угорських лікарів і натуралістів. В роботі цього форуму найактивнішу участь взяли закарпатські представники (Ш. Готстаг, В. Траклер, С. Жіро, А. Черський та ін.). Лікарі і фармацевти цих товариств займалися вивченням мінеральних вод, флори і природних багатств краю, описом крайової патології, але основним напрямком їх діяльності була культурно - просвітительська робота. Вони, через пресу і окремі видання, внесли неоцінний вклад в популяризацію медичних і гігієнічних знань серед населення (А. Батизи, А. Гаккел, С. Жіро, Л. Нусер, О. Шебек, Й. Чорба). Особливого значення мали роботи лікарів з питань удосконалення існуючої системи здоровоохорони: «Замечания о государственном здравоохранении в стране» (1848) Й. Чорби, «Мысли об организации публичного дела в Венгрии» (1885) головного лікаря Мараморощського комітату Й. Дердя, «Общественное здравоохранение как экономический фактор в жизни государства» (1893) засновника Ужгородської лікарні А. Новака. З іменами передових лікарів пов'язано відкриття лікарень, акушерської школи у великих містах, боротьба за покращення санітарного стану і благоустрою населених пунктів Закарпаття (Палфій М., Фера В.)

У період чехословацького буржуазного режиму в Закарпатті (1919-1938 рр.) була організована «Врачебная коллегия Подкарпатской Руси», а пізніше - «Союз Подкарпатской Руси». В їх завдання входило не тільки керівництво науковою роботою, скільки захист професійних інтересів, в основному приватнопрактикуючих лікарів. Позитивним у їх діяльності треба відмітити видання трьох медичних журналів: «Терапія» (1922), «Санітарія» (1926), «Врачебный Союз» (1929). Редактором цих журналів був лікар А.І.Севке (Палфій М.). Загалом лікарі Закарпаття цього періоду приймали найактивнішу участь у діяльності культурно - освітніх товариств, друкували свої роботи в їх збірниках і журналах, видавали для населення необхідні освітні брошури. Але все це проходило в примітивних умовах, домашніх лабораторіях. Відсутність наукових центрів в області примушувало багатьох лікарів, які прагнули наукової діяльності, покинути

свій край. Ф. Валла, І.Сабов-Гуеті, О.Чургович опинилися в Угорщині. І. Орлай, Ю. Венелін-Гуца, І. Молнар, Н. Монастирський, В. Барані, І. Сейкі, А. Черський, А. Озори - в Росії. Водночас здібні лікарі Угорщини приходили працювати у наш край. Великий інтерес для них представляли мінеральні джерела Закарпаття, які у ХІХ столітті належали до найкращих вод Угорщини і використовувалися для лікування катаральних станів дихальних шляхів, захворювань органів травлення, подагри. Мінеральні води Свалявщини у ХІХ ст. були настільки відомими у наукових колах і популярними у населення, що вони стали об'єктом хімічних досліджень відомих у Європі вчених: піонера у цій справі - професора хімії та ботаніки Будапештського університету П. Кітайбела (1757 - 1817), академіка Угорської АН L.Pozvay (1851-1936), професора патології та фармакології Будапештського ун-ту L. Tognio (1798-1854), професора хімії Віденського університету V. Kletzinsky, терапевтів Будапештського ун-ту, професорів медицини Ф. Кораньї та К. Кетлі. Особливо активне дослідження у Свалявському районі проводили керівники хіміко-фармацевтичної лабораторії Будапешту Я. Молнар (у 1860 р.) та Н. Молнар (на поч. ХХ ст.). Окрім того, що на високому рівні зробили хімічні аналізи мінеральних вод, вони ще були і популяризаторами закарпатських вод Свалявського району (Ганинець П.П., Сочка А.А. та ін.). Настав час назвати їх імена. Не всі вони повернуті із забуття. Багато з нас читатиме їх вперше. Сподіваємося, що їх імена ввійдуть золотими літерами у літопис історії медицини і охорони здоров'я Карпатського краю.

Література

- **Вереш Е.И.** Краткий очерк истории медицины и организации здравоохранения на Закарпатье в досоветский период. - Ужгород, 1989. - 25с.
- **Ганинець П. П.** Знаменні дати розвитку курортної справи Свалявщини (Повідомлення перше) // Науковий вісник УжДУ. Серія медицина. - Ужгород, 1999. - Вип. 7. - С. 98 -101.
- **Закарпатские доктора медицины и их научная деятельность в области эпидемиологии (18-19 века) /** Фединец А.А., Сопко В.С., Томей И.И., Андрух М. А. // Материалы второй республиканской конференции по физиологии микроорганизмов (ноябрь 1968). - Ужгород, 1969. - С. 166-169.
- **Микуланинец С.** Здравоохранение и социально - санитарные отношения на Подкарпатской Руси // Подкарпатская Русь. За годы 1919-1936. - Ужгород, 1936. - С. 71-72.
- **Микуланинец С.Н.** Санитарно-эпидемиологическое состояние Закарпатской области до и после воссоединения с Советской Украиной // Тезисы докладов и сообщения к 19-й научн. конф. проф.-препод. состава (Секция мед. наук), июнь 1965. - Ужгород, 1965. - С. 4-5.
- **Палфий М.Ю., Фера В.М., Фединец А.А.** и др. Роль медицинской общественности Закарпаття в развитии медицины и здравоохранения края в досоветский период // Третья межобластная историко-медицинская

конференция. 23 - 25 ноября 1969 г. Тезисы докладов. - Львов, 1969. - С. 131-134.

ПЕРСОНАЛІ ТА ЛІТЕРАТУРА ПРО НИХ

Батієві Андрій - народився у с. Довге Поле Тячівського району.

Медичну освіту одержав у Будапешті. Згодом, з 1867 р. стає доктором медицини Пештського університету. У Закарпатті працював у Тячеві на посаді головного лікаря Марамориського комітату. На цій посаді багато сил вкладає у пропаганду і популяризацію гігієнічних знань серед населення. Для викладачів і лікарів пише брошуру «О холере», у якій на тридцяти сторінках, у популярній формі, викладає сутність цього захворювання (1873).

- **Вереш Е.** // **Календарь 1996.** - Ужгород: Общество им. Духновича, 1996 - С.66.
- **Закарпатские доктора медицины и их научная деятельность в области эпидемиологии (XVIII - XIX века) /** Фединец А.А., Сопко В.С., Томей И.И., Андрух М.А. // Материалы второй республиканской конференции по физиологии микроорганизмов. - Ужгород, 1969. - С. 166 -169.

Бене Шандор (1846 - 1900) - місце народження не встановлено.

Із некролога будапештської преси стає відомим, що належить до ужгородської династії медиків. Завжди скромний і трудолюбивий. Його діяльність розпочалася у Закарпатті з 1871 року. З 1882 р. служив головним фізиком в Ужгородському комітаті. За самовіддану працю на ниві медицини був нагороджений орденом Франца Йосифа.

- **Вереш Е.** // **Календарь 1996.** - Ужгород: Общество им. Духновича, 1996 - С. 66.

Валла Ференц (1813 - 1870) - народився у Мукачеві.

Медичну освіту здобув у Будапешті. Доля розпорядилася так, що працював завідувачем родильного відділення у лікарні с. Рохуса у Пешті. Ставши доктором медицини, викладав акушерство у Медичному університеті. Його діяльність відіграла певну роль у становленні і розвитку оперативного акушерства Угорщини.

- **Вереш Е.** // **Календарь 1996.** - Ужгород: Общество им. Духновича, 1996. - С.65.

Вендрієвський Якоб - перший організатор громадської охорони здоров'я на Ужанщині у ХVІІІ ст. Його діяльність припадає на 1760 - 1782 роки. Місце народження встановити не вдалося.

За доступними джерелами з'ясовано, що це був перший дипломований хірург в Ужанській жупі, який започаткував роботу з наближення медичної допомоги до населення більш віддалених від центру поселень, приділяв

значну увагу співпраці з аптеками. Своїми організаторськими здібностями заклад певний фундамент медичної служби у комітаті. Неодноразово удосконалював свою кваліфікацію у Віденському університеті. З 1783 року його замінив Йозеф Молнар.

Його син Йосиф пішов слідами батька. Вендрінський - молодший прибув на Ужанцину у 1791 р., щоб зайняти посаду окружного лікаря Собранецького округу. А через 22 роки він стане головним жупним фізиком. Увійшов у медицину краю як організатор охорони здоров'я в комітаті у XVIII ст.

• **UERES J.** // KALENDAR IUM 95 – UNGVAR: KARPATI KIADO, 1995 – P. 57 – 59.

• **Вереш С.І., Якоб Вендрінський** - перший успішний організатор медико-санітарної справи на Ужанцині у XVIII ст. // Науковий вісник УжДУ. Серія медицина. - Ужгород, 1996. - Вип. 3. - С. 36 - 39.

Венелін (1802 - 1839) - друге прізвище **Юрія Івановича Гуца**, який народився 22.04 у с. Тибава Свалявського району.

Обдарований юнак закінчив Сатмарський ліцей, Варадінську академію, вивчав у Львівському університеті філософію, Московському - медицину, якій віддавав багато сил і часу. Про це свідчить написана ним на третьому курсі праця "De animae", яка була найкращою серед представлених і була удостоєна похвальної грамоти. Крім того, писав статті про загальні медичні процеси та дав науковий аналіз медичній книзі про харчування. Чесно трудився в Московському військовому госпіталі. Але у березні 1830 року доля круто міняє поле його діяльності - ним стає історія. Молодий вчений пише безліч рецензій, заміток, статей, складає кілька монографій. Він цілком переключиться на сферу історичних занять, назавжди відмовляючись від багатообіцяючої лікарської кар'єри. Але набуті ним медичні знання, деякі наукові судження санітарно-гігієнічного характеру мають місце у різноманітних книгах, які належать його перу. Для історії медицини нашого краю великий інтерес має праця Венеліна «О древних жилищах русского народа», яка була опублікована в «Обществе истории и древностей российских» (1847 р.). **Помер 25 березня** в нужді і бідності у Москві.

• **Андрух М.А.** Жизнь и деятельность в России Закарпатского врача Ю. И. Венелина (Из истории медицинских связей Закарпатья с Россией) // Матеріали XXI наукової конференції УжДУ. Серія біолог. та медичн. - К, 1967. - С. 84-86.

• **Байцур Т.** Закарпатоукраїнська інтелігенція в Росії в першій пол. XIX века. - Пряшів: Словацьке педагогічне вид-во в Братиславі, 1971. - 225 с.

• **Байцур Т.** Юрій Іванович Венелін. - Пряшів: Словацьке педагогічне вид-во в Братиславі, 1968. - 304 с.

• **Гранчак І., Замомря М.** Великий син Верховини (До 150-річчя з дня смерті Ю.І.Гуца - Венеліна) // Закарпатська правда. - 1989. - 25 лютого. - С. 4.

• **Гуца - Венелін Юрій** // Пунцій П. Українські лікарі: Бібл. довідн. Кн. 1. Естафета поколінь національного відродження. - Львів-Чикаго, 1994. - С. 68.

• **Данилюк Д.** Ю.І.Гуца-Венелін. - Ужгород: ВВК Патент, 1995. - 43 с.

• **Історія міст і сіл Української РСР:** В 26 т. Закарпатська область / за ред. В.І. Белоусова та ін. - К, 1969. - С. 21,566.

• **Мазурок О.** Працював серед чуми, холери та варварства // Карпатський край. - 1996. - № 1 - 4. - С. 29.

• **Олашин М.** Будитель народного духу (До 160-річчя від дня смерті Ю.І. Гуца - Венеліна) // Календар «Просвіти» на 1999 рік. - Ужгород: Т-во Просвіта, 1999. - С. 89 - 90.

• **Українська Радивська Енциклопедія: В 12т.** / Гол. ред. М.П. Бажан. - 2-е вид. Т 2. - К, 1978. - С. 177.

• **Федака Д.** Мислитель, лікар, вчений, педагог // Календар «Просвіти» на 1994 рік. - Ужгород: Т-во Просвіта, 1994. - С. 77 - 80.

• **Халеви М.А., Братеску Г.** Врач и историк Ю.И. Венелин - основатель русско-болгарских и русско-румынских культурных отношений // Советское здравоохранение. - 1964. - №8. - С. 85.

• **Шультейс Э., Тарди Л.** Главы из истории русско-венгерских медицинских связей. - М: Медицина, 1976. - С. 45.

• **Юрій Іванович Гуца-Венелін:** Бібліографічний покажчик. - Ужгород, 1989. - С. 46-47.

• **Юрій Іванович Гуца-Венелін (1802-1839)** // Данилюк Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку XX ст.). - Ужгород: Відкрите акціонерне товариство Патент, 1997. - С. 89-100.

Гаксел Ондраш - практичний лікар медицини, шанувальник різних наук. Медичну освіту здобув у Будапештському університеті. Після його закінчення жив і працював у рідному Ужгороді - спочатку жупним віце-фізиком, потім -лікарем у місті, а згодом - головним медиком Ужгородської Королівської Домінії.

• **Вереш Е.** // Календарь 1996. - Ужгород: Общество им. Духновича, 1996. - С. 66.

• **Вереш С.І.** До питання про стан хірургічної допомоги у Закарпатті у другій половині XIX ст. // Науковий вісник УжДУ. Серія медицина. - Ужгород, 1996. - Вип. 3. - С. 33-36.

Готстаг Степан (Готтстаг Штефан) - відомий у XIX ст. мукачівський фармацевт. Досліджував природні багатства краю, зокрема хімічний склад мінеральних вод Закарпаття. У 1823 році незалежно від Черського А., члена рос. Медико-хірургічної академії, зробив свій аналіз води санаторію

"Синяк", плосківської та нижньогорбівницької мінеральних вод. Мав спільні наукові інтереси з іншими вченими медицини краю (Черським А., Тракслером В.).

• **Вереш Е.** // *Календарь 1996.* - Ужгород: Общество им. Духновича, 1996. - С.66.

• **Ганнеч П.П.** Знаменні дати розвитку курортної справи Свалявщини. (Повідомлення перше) // *Науковий вісник УжДУ. Серія медицина.* - Ужгород, 1999. - Вип. 7. - С.98-101.

• **Сочка А.А.** Історія розвитку Закарпатського бальнеологічного курорту «Синяк» // *Міжобласна наук. Історико-медична конференція, присвяч. XXV річчю воз'єднання західно-укр. земель з УРСР.* - Львів, 1964. - С. 107-109.

• **Сочка А.А.** Матеріали по розвитку курортного дела в Закарпатье // *Тезиси докладов й сообщения XVIII научн. конференции проф. - препода. состава (Секция мед. наук), 4-6 мая 1964.* - Ужгород, 1964. - С. 12-15.

Дердь (Дьердь) Йосиф (1813 - 1862) - Народився в Угорщині.

Медицину освіту одержав у Пештському університеті, який закінчив у 1835 році. Потім, протягом року, викладав ботаніку студентам. У 1836 році захищає дисертацію на ступінь доктора медицини: «О ступенчатом развитии природных существ», про вплив змін умов життя на структуру організмів. У 1839 році у віці 26 років Дьердь був призначений головним лікарем Мараморшського комітату (Хустський, Міжгірський, Тячівський, Рахівський райони Закарпатської обл.). Подальше своє життя провів у Хусті. Був чудовим лікарем і хорошим організатором. Прагнув покращити лікування населення у комітаті. Вільний від лікарської практики час, молодий вчений присвячував вивченню мінеральних джерел і флори комітату, дослідженню їх хімічного складу, встановлював показники їх лікувальної дії і рекомендації щодо їх застосування у лікарській практиці. Багато працював над укладанням "Керівництва по ботаніці". Результати досліджень опубліковані ним у медичних журналах Угорщини. Став членом угорського товариства Натуралістів, а в 1872 р. створив його філіал у Мараморшському комітаті. Великого значення на той час мала його праця з організації охорони здоров'я: "Мысли об организации публичного здравоохранения в Венгрии" (1865 р.). Діяльність невтомного і талановитого вченого відіграла неабияку роль в розвитку бальнеології та природних багатств нашої області. Його сини народилися уже в Хусті.

• **Аладар Дердь (1844 - 1906)** - став відомим письменником, публіцистом, популяризатором ідей марксизму.

• **Андрій Дердь (1848 - 1927)** - здобув юридичну освіту, переклав понад 30 праць з історії, став міністром із землеробства Угорщини.

• **Вереш С.І.** До питання про стан хірургічної допомоги у Закарпатті у другій половині XIX ст. // *Науковий вісник УжДУ. Серія медицина.* - Ужгород, 1996. - Вип.3. - С.33-36.

• **Вереш Е.И.** Краткий очерк истории медицины и организации

здравоохранения на Закарпатье в досоветский период. - Ужгород, 1989. - С. 8.

• **Veres J.** // *Kalendarium 95* - Ungvar Karpati Kiado, 1995. - P. - 68 - 71.

• **Історія міст і сіл Української РСР: В 26т.** Закарпатська область / За ред.В.І. Белоусова та ін. - К., 1969. - С.700.

• **Сочка А.А.** Закарпатский доктор медицины Иосиф Дьердь - эволюционист додарвинской эпохи // *Матеріали XXI наукової конференції УжДУ. Серія біологічна та медична.* - К., 1967. - С. 86 - 88.

Еньєді Самуель (1625-1671) - місце народження не встановлено. Здобув собі популярність в галузі хірургії. Про медичну освіту свідчать його довідники з хірургії, видані угорською і німецькою мовами, які були невід'ємним атрибутом кожного практикуючого лікаря першої пол. XVIII ст.

• **Veres J.** // *Kalendarium 90.* - Ungvar Karpati Kiado, 1989. - P. - 26.

• **Сонко В.С.** Развитие хирургии и хирургической помощи в Закарпатской области. - Ужгород, 1974. - С. 14.

Еньєді Ференц - перший адміністративний лікар Ужанського комітату, затверджений на цій посаді у 1730 році після того, як у великих містах при магістратах стали вводиться посади штатних циркуліків. Еньєді мав університетську освіту хірурга і пропрацював на цій посаді шість літ (1737-1742). Диплом хірурга одержав в Ужгороді після здачі екзаменів перед адміністративною комісією. У 1739 - 1740 рр. став працювати в Ужанській жупі. Після Ф.Еньєді посаду жупного лікаря в Ужанщині займали послідовно Ф.Войт, Г.Фішер, Ш.Опанці. Їх діяльність зводилась переважно до виявлення хворих на інфекційні хвороби та запровадження карантинів під час епідемій.

• **Veres J.** // *Kalendarium 89.* - Ungvar Karpati Kiado, 1988. - P. 26.

• **Вереш Е.И.** Краткий очерк истории медицины и организации здравоохранения на Закарпатье в досоветский период. - Ужгород, 1989. - С. 5.

• **Вереш С.І.** Якоб Вендрінський - перший успішний організатор медико-санітарної справи на Ужанщині у XVIIIст. // *Науковий вісник УжДУ. Серія Медицина.* - Ужгород, 1996. - Вип. 3. - С. 36 - 39.

Ессе Гаврїл (1816 - 1876) - доктор медицини, хірург, який користувався популярністю серед населення. Свої наукові дослідження проводив в галузі кишечних захворювань, досліджував дизентерію, черевний тиф. Його докторська дисертація "О брюшном тифе" захищена 1841 року у Віденському університеті. Його лікарська діяльність відіграла помітну роль у боротьбі з інфекціями та розвитку медико-санітарної допомоги населенню Ужочанської та Ужанської жуп.

• **Закарпатские доктора медицины и их научная деятельность в области эпидемиологии (XVIII - XIX века)** / Фединец А.А., Сонко В.С., Томей И.И.,

Андрух М.А. // Материали второй республиканской научн. конф. по физиологии микроорганизмов. - Ужгород, 1969. - С. 166 -169.

• **Сопко В.С.** Развитие хирургии и хирургической помощи в Закарпатской области. - Ужгород, 1974. - С. 14.

• **Сопко В.** Сім століть хірургії // Закарпатська правда. - 1980, - 14 вересня. - С.4.

Жіро Степан (1808 - 1875) - народився в с.Оріховиця Ужгородського району в родині священника.

Початкову освіту закінчив в Ужгороді. Вищу освіту, як і інші співвітчизники, опановував у Пештському університеті, одержавши у 1839 р. диплом акушера, хірурга. Після повернення на батьківщину, призначався на різні лікарські посади в Ужанській жупі. Своєю діяльністю він започаткував налагодження кадрових питань у комітаті, запровадження додаткових лікарських місць, навчання спеціалістів із акушерства, відкриття аптечного пункту, порушив клопотання про відкриття кваліфікованого медичного центру поблизу населених пунктів Ужанщини з наданням йому права «публічності». З цього приводу в Ужгороді було відкрито лікарню - притулок (1851). Завдяки С.Жіро було забезпечено медицину району кваліфікованими дипломованими спеціалістами. Поряд з тим, систематично займався науковою роботою, результати своїх досліджень опубліковував в угорських наукових журналах. За наукові досягнення в бальнеології, фітотерапії, соціальній медицині, епідеміології у 1871 році обирається членом Угорського товариства натуралістів. А в 1872 році С.Жіро створює його ужанський філіал. Перспективні і нереалізовані ним до кінця ідеї з організації медико - санітарної допомоги були завершені Андрієм Новаком в Ужгороді.

• **Вакула Н.** Вірні клятви Гіпократата // Срібна земля. - 2000. -18 листопада. -С.14.

• **Вереш Е.** // Календарь 1996. - Ужгород : Общество им. Духновича, 1996. - С. 65 - 70.

• **Вереш Е.И.** Краткий очерк истории медицины и организации здравоохранения на Закарпатье в досоветский период. - Ужгород, 1989. - С. 7 - 8.

• **Вереш С.** Пам'яті доктора Стефана Жіро // Наш русинсько-словацький календарь / Составители: И.Латко, В. Сочка. - Ужгород, 1996. - С. 81 - 86.

• **Вереш С.І.** До питання про стан хірургічної допомоги у Закарпатті у другій половині XIX ст. // Науковий вісник УжДУ. Серія медицина. - Ужгород, 1996. -Вип. 3. - С. 33 - 36.

Капу Людвіг - головний лікар Мараморшського комітату. Вивченню холери була присвячена його докторська дисертація "О холере", захищена ним у 1832 році у Пештському університеті.

• **Закарпатские доктора медицины и их научная деятельность в области эпидемиологии (XVIII - XIX века) /** Фединен А.А., Сопко В.С., Томей И.И., Андрух М.А. // Материали второй республиканской научн. конференции по физиологии микроорганизмов. - Ужгород, 1969. - С. 166 -169.

Монастирський Нестор Дмитрович (1847- 1888) - належить до тих лікарів Закарпаття, які жили і працювали в Росії. Місце народження невідомо.

Медицину освіту здобув у Відні. В наступні роки працював професором хірургії Клінічного інституту вдосконалення лікарів у Петербурзі. Йому належать праці про проказу, лікування ран. Монастирський перший розробив і виконав з успіхом операцію анастомозу жовчного міхура з тонкою кишкою. Одним із перших у світі виконав гастроентеростомію.

• **Верхратський С.А.** Історія медицини: Посібник для студ. мед. ін-тів. - 2-е вид., перероб. і доп. - К., 1974. - С. 286.

• **Верхратський С.А.** Історія медицини: Посібник для студ. мед. ін-тів. - 3-е вид., перероб. і доп. - К., 1983. - С. 285 - 286.

Молнар Іван Іванович (1801 - 12 липня 1872) - двоюрідний брат Ю.І. Венеліна - Гуци. Народився в Імшадському повіті (Мараморшський комітат) у родині шкільного інспектора Надьварського округу Угорщини.

Разом з Венеліном навчався в Сатмарському ліцеї, вивчав філософію в Надьварській академії, медицину - в Московському університеті. Тут він одержав диплом лікаря, який був відзначений срібною медаллю. Подальше своє життя присвятив лікарській праці: працював лікарем на Брянських суконних заводах Калузької губернії, брав активну участь у ліквідації епідемії холери, займав посаду ординатора в лікарні Петропавловської фортеці в Москві (1832-1872). За роки лікарської практики зібрав велику медичну бібліотеку, багатий матеріал особистих клінічних спостережень, які ніколи не опубліковував, організував безкоштовне медичне обслуговування найбідніших верств населення Москви, а також намагався зробити надбанням громадськості праці Венеліна - Гуци, першим написав і опублікував його біографію. Був почесним членом літературного товариства св. Василя в Ужгороді і московського «Общества истории и древностей российских». Помер 12 липня 1872 року у Москві, залишивши після себе сина, теж чудового лікаря.

• **Байцур Т.** Закарпатоукраїнська інтелігенція в Росії в першій пол. XIX века. - Пришів: Словацьке педагогічне вид-во в Братиславі, 1971. - 225 с.

Байцур Т. Юрій Іванович Венелін. - Пришів: Словацьке педагогічне вид-во в Братиславі, 1968. - 304 с.

• **Вакула Н.** Брат і друг // Срібна земля. - 2000. - 9 грудня. - С.14.

• **Данилюк Д.** Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII - перша половина XX ст.). - Ужгород, 1999. - С. 108.

• **Молнар Н.** Черты частной и ученой жизни Юрия Ивановича Венелина

// Венелин Ю.И. Древние и нынешние словены в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам. - М., 1841. - С. IX.

• Олашин М. Будитель народного духу (До 160 - річчя від дня смерті Ю.І. Гуци-Венеліна) // Календар «Просвіти» на 1999 рік. - Ужгород: Т-во Просвіта, 1999. - С. 89 - 90.

• Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник. - Ужгород, 1999. - С. 121.

• Падяк В. Поклоніться Венеліну // Закарпатська правда. - 1989. - 3 червня. - С.3.

• Шультейс Э., Тарди Л. Главы из истории русско-венгерских медицинских связей. - М.: Медицина, 1976. - С. 44 - 46.

Молнар Юрій Іванович (1846 - 1893) - син І.І. Молнара, який народився уже в Москві.

У 1875 році захистив докторську дисертацію в Московському університеті: «О хирургическом лечении творожисто-перерожденных лимфатических желез на шею». Успішно працював в області хірургії, залишивши по собі потомків у Москві (Сочка А.А.).

• Сошко В.С. Развитие хирургии и хирургической помощи в Закарпатской области. - Ужгород, 1974. - С. 14.

• Сошко В. Сім століть хірургії // Закарпатська правда. - 1980. - 14 вересня. - С.4.

Ланг Ференц (1815-1861) - хірург.

• Сошко В.С. Развитие хирургии и хирургической помощи в Закарпатской области. - Ужгород, 1974. - С. 14.

• Сошко В. Сім століть хірургії // Закарпатська правда. - 1980. - 14 вересня. - С.4.

Ліннер Йосиф (1808 - 1873) - досить відомий лікар середини XIX століття. Біографічних даних покищо не знайдено, але маємо здогад, що його діяльність проходила на Берегівщині.

У джерелах знайдена згадка про досить активну його діяльність у галузі хірургії. Успішно виконував різної складності операції, чим здобув собі популярність серед населення краю.

• Сошко В.С. Развитие хирургии и хирургической помощи в Закарпатской области. - Ужгород, 1974. - С. 14.

Ліннер Бертолон Бертолонович (1887 - 1969) - вездучий хірург Берегівської районної лікарні у 1919-1971 рр. Народився 5 грудня 1887р. у м. Берегове. Родина належала до місцевої еліти. Батько - Бертолон Ліннер (1842-1911) - працював директором Кредитної установи міста. Бертолон-молодший, по закінченню Берегівської гімназії, у 1906р. поступає на медичний

факультет Будапештського університету. Тут проходить становлення закарпатського студента як хірурга. Увесь вільний час проводив у морзі. 1911р. закінчує університет із золотою медаллю і працює в інфекційному відділенні Будапештської лікарні ім. Яноша Коргаза. Першим його пацієнтом була дитина, хвора на дифтерію. Потім проходить шпитальну практику в першій хірургічній клініці Будапешта у лікаря із світовим іменем - професора Долінгера.

У першу світову працює на Східному фронті польовим хірургом. Тут зробив тисячі операцій пораненим солдатам Австро - Угорської армії. По війні був нагороджений орденом Знак пошани та офіцерським Хрестом II ступеня Червоного Хреста. У червні 1919 р. повертається у рідне місто, де відбулася зміна органів влади. Із встановленням радянської влади відбулися кардинальні зміни і в охороні здоров'я: оснащувалися лікарні технікою, збільшувалась хірургічна активність, зростали кадри. Б. Ліннер став завідувати хірургічним відділенням лікарні - це протривало понад чверть століття. За цей час на його рахунку стало більше 46 тисяч операцій різної складності. Розробив свою методику лікування тазобедрової кістки при переломах та лікування виразки. У Берегове нема людини, яка б не зверталася по допомогу до доктора Б.Ліннера. У 1936 р. відбулося відкриття окружної Берегівської лікарні, в обладнанні якої Б.Ліннер бере найактивнішу участь. У 1944-1945 рр. Бертолон виконує операції на передовій солдатам обох воюючих сторін. Видатним хірургом став і його прийомний син. Мав 12 талановитих учнів. Дуже шанував колег, був віруючою людиною. На початку 1969 року помер від серцевого нападу під час служби божої у храмі. Берегівчани і понині пам'ятають його золоті руки, добре серце і чудову душу.

• Палфій М. Ю., Фера В.М. Сошко В.С. и др. 40 дней Советского здравоохранения в Закарпатье в 1919 г. // Материалы Республиканской научной историко-медицинской конф., посвященной 100 - летию со дня рождения В.И.Ленна - Николаев, 1970. - С. 31 - 32.

• Разгулов В. Кто вы, докторе Линнере // Берегове. - 2000. - 27 липня. - С.3.

• Сошко В.С. Развитие хирургии и хирургической помощи в Закарпатской области. - Ужгород, 1974. - С.16 - 17.

• Сошко В. Сім століть хірургії // Закарпатська правда. - 1980. - 14 вересня.

Легоцький Тиводар Яношевич (1830 - 1915) - краєзнавець, історик, фольклорист, археолог, народознавець і культурний діяч Закарпаття другої пол. XIX - поч. XX ст. Народився 5 жовтня 1830 р. в с.Фужині (тепер - Югославія).

У 1847-1854 рр. одержав юридичну освіту в Кошицькій академії. По закінченню вузу жив і працював у Мукачеві. Займав посаду юрисконсульта і прокурора Мукачівсько-Чинадіївської Домінії сімейства графів Шенборнів. Він проявляв неабияку різнобічну зацікавленість до

Бережського комітату, що сприяло вивченню його природних багатств. Велика частина наукових здобутків Легоцького викладена у тритомному виданні «Монографія Бережського комітату». - Ужгород, 1881. - 472 с.

А також ним опубліковано 11 монографій, 275 наукових статей, зібрані багаті етнографічні, нумізматичні, історичні колекції, які зберігаються у музейних фондах Ужгорода, Мукачєва.

Для нас, медиків, велику цінність мають дослідження Легоцького про мінеральні води на території комітату, зведена таблиця їх хімічного складу, цілющі властивості клімату та рекомендації щодо їх комплексного застосування. Легоцький стояв біля витоків бальнеологічної науки тодішньої Угорщини, був членом багатьох наукових закладів, друкував результати своїх досліджень на сторінках численних угорських видань. У 1860 р. став дійсним членом Угорського товариства природодослідників. В наукових колах також відомий як знавець звичаїв, обрядів закарпатських русинів. Є очевидним, що наукові досягнення Легоцького вплинули на розвиток науки Закарпаття, зокрема на рекреаційно-туристичну діяльність в майбутньому. Помер 25 листопада у Мукачєві. У родинному маєтку зараз розмістилася школа мистецтва.

- **Ганішев П.П.** Знаменні дати розвитку курортної справи Свалявщини // Науковий вісник УжДУ. Серія медицина. - Ужгород, 1999. - Вип. - 7. - С. 99-101.
- **Кобаль Й.В.** Вступ // Бібліографічний покажчик праць Тиводара Легоцького (1830-1915). - Ужгород, 1990. - С. 1-15.
- **Легоцький Т.** // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. - Ужгород, 1996. - Вип. II. - С. 76 - 84.
- **Павленко Г.В.** Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник. - Ужгород, 1999. - С. 105-106.
- **Палфій М.Ю.** Опыт работы центральной районной больницы и руководства здравоохранением в сельском районе. - Харьков, 1967. - С. 6.
- **Сочка А.А.** Історія розвитку Закарпатського бальнеологічного курорту «Синик» // Міжобласна наук, історико-медична конф., присвячена XXV - річчю воз'єднання західно-укр. земель з УРСР. - Львів, 1964. - С. 107-109.
- **Сочка А.А., Ганішев П.П., Легоцький Т.** - визначний історик курортної справи Закарпаття // Науковий вісник УжДУ. Серія медицина. - Ужгород, 1998. - Вип. 6.-С. 159-161.
- **Тиводар Янош Легоцький** // Данилюк Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку XX ст.). - Ужгород: Відкрите акціонерне товариство Патент, 1997. - С. 240-246.
- **Неймелі Самуїл** - головний лікар Угочського комітату. Народився 1858 року. Був лікарем - ентузіастом, який здійснював наукові дослідження в галузі епідеміології, адже епідемії часто спалахували у Закарпатті. А також

належну увагу приділяв кишковим інфекціям: тифу, проказі, малярії, сибірській виразці і, на протипагу низькій санітарно-гігієнічній освіті населення, популяризував на сторінках газети «Угоч» прогігієнічні заходи - «О заразных болезнях» (1889р.).

• **Закарпатские доктора медицины и их научная деятельность в области эпидемиологии (XVIII - XIX века) / Фединен А.А., Сопко В.С., Томей И.И., Андрух М.А.** // Материалы второй республиканской научной конференции по физиологии микроорганизмов. - Ужгород, 1969. - С. 166-169.

Новак Андрій (1849 - 1937) - народився в с.Руське Поле Тячівського району. В деяких джерелах роком народження вважається 1850.

Шкільну освіту отримав у освітніх закладах Мукачєва, Сату Марє й Ужгорода. Після закінчення ужгородської гімназії поступає до Медичного університету м.Буда, який закінчив у 1872 р. Одразу ж молодого спеціаліста і здібного доктора медицини направляють в Ужгород на підмогу місцевим лікарям - у краї спалахнула холера.

Через два роки роботи в Ужгородській міській публічній лікарні, призначається її завідуючим (1874-1928). З його ініціативи при лікарні було засновано і відкрито перший на Закарпатті родильний будинок із стаціонаром та збудовано (1890-1895 рр.) акушерську школу, при якій створювалась база для навчання. У 1890-1927 рр. - стає її директором. За часи його діяльності в лікарні розширився діапазон хірургічних втручань, була започаткована черевно-порожнинна хірургія, оперативне акушерство та гінекологія, здійснена програма обширного будівництва Ужгородської лікарні (1808-1917), корпуси якої у 1947 році були реорганізовані в обласну лікарню. Серед десятка його праць актуальною є монографія «Громадське здоров'я як економічний фактор у державному житті», присвячена проблемам організації і проведення медико-санітарного обслуговування населення, удосконаленню самої системи охорони здоров'я. Приймав активну участь у роботі Угорського товариства натуралістів, був головою деяких його засідань. 1927р вийшов на пенсію і жив в Ужгороді. На клінічній базі родильного будинку та кафедри акушерства і гінекології пройшли підготовку не одне покоління лікарів, і в цьому немала заслуга Андрія Новака. Кавалер ордена Франца Йосифа.

- **Вакула Н.** Вірні клятві Гіпократу // Срібна земля. - 2000. - 18 листопада. - С.14.
- **Вереш Є.І., Вереш З.Ю.** Андрій Новак - видатний Закарпатський лікар, вчений, педагог // Науковий вісник УжДУ. Серія медицина. - Ужгород, 1993. - Вип.1.-С.3-5.
- **Вереш Є.І.** До питання про стан хірургічної допомоги у Закарпатті у другій половині XIX ст. // Науковий вісник УжДУ. Серія медицина. - Ужгород, 1996. - Вип.3.- С.33-36.
- **Вереш Е.И.** Краткий очерк истории медицины и организации здравоохранения на Закарпатье в советский период - Ужгород, 1989. - С. 12.

- **Вереш Е.** Из истории Ужгородской акушерской школы // Календарь 1995. - Ужгород: Общество им. Духновича, 1995. - С. 128 • 131.
- **Вереш Е.** Закарпатские акушерки // Закарпатская правда. - 1990. - 13 сентября.
- **Вереш Е.** // Календарь 1996. - Ужгород: Общество им. Духновича, 1996. - С. 65 - 70.
- **Вереш С. І. Тимошенко Л. В.** Из истории развития рододопомоги в Закарпатті // Педиатрия, акушерство і гінекологія. - 1973. - №5. - С. 59-62.
- **Ганч М.М., Палай В.Н.** Віковий ювілей Ужгородського клінічного родильного будинку // Науковий вісник УжДУ. Серія медицина. - Ужгород, 1996. - Вип.3. - С.40-47.
- **Долнай М.** Общественная больница в Ужгороде // Подкарпатская Русь. За годы 1919 - 1936. - Ужгород 1936. - С. 79 - 81.
- **Косей Ю.** Лікарні 550 років // Новини Закарпаття. - 2000. - 5 серпня. - С.12.
- **Лавкай І.Ю., Вереш Є.І.** Из истории развития психиатрической службы обласної клінічної лікарні // Науковий вісник УжДУ. Серія медицина. - Ужгород, 1995. - Вип. 2. - С. 23-27.
- **Микулашич С.Н.** Краткая история обласной клинической больницы // Сборник научных работ: (К 40 - летию Вел. Октябр. Соц. револ.) Т. I. / Под ред. А.А.Ольшанецкого. - Ужгород, 1957. - С. 12- 17.
- **Скрипник Г.Д.** Организация областной клинической больницы в Закарпатье и превращение ее в научно-методический центр лечебных учреждений области // Тезисы докладов и сообщения к юбилейной клинической конф., посвященной 20 - летию освобождения Закарпаття от фашистских захватчиков (март 1965). - Ужгород, 1964. - С. 11 - 22.
- **Сова П.** Прошлое Ужгорода. - Ужгород: "Типография Школьной Помощи", 1937. - С. 295,329 - 335.
- **Сонко В.С.** Развитие хирургии и хирургической помощи в Закарпатской области. - Ужгород. 1974. - С. 16.
- **Федас С.** Ужгородські лікарі // Ужгород. - 2000. - 12 лютого. - С. 11.

Нусер Лайош (1849 - 1930) - Мукачівець, високоосвічена людина. Нема підтвержень, але медичну освіту одержав у Будапешті, одержавши диплом акушера. У 1874 - 1912 роках був лікарем міської лікарні Ужгорода і водночас головним лікарем лікарні Мукачєва, яка на той час розширилася. Найбільше намагався допомогти бідним селянам, яким не вистачало грошей на лікування. Ним зроблено чимало успішних операцій по акушерству. За його участі лікарня Мукачєва була підготовлена під шпиталь під час першої світової війни. Був великим шанувальником мистецтва, відомим літературознавцем, авторитетним балетристом і чудовим музикантом.

- **Veres J.** // *Kalendarium* 88. - Ungvar: Karpati Kiado. 1987. - P. 69.
- **Veres J.** // *Kalendarium* 95. - Ungvar: Karpati Kiado. 1995. - P. 68 - 71.

- **Вереш Е.** // Календарь 1996. - Ужгород: Общество им. Духновича, 1996. - С.65-70.

Акакій (Акош) Озори (1850-1888) - народився у мальовничому гірському селі Верб'яз Воловецького району.

Вереш С. у Будапештському архіві знайшов документи на підтвердження того, що Озори став професором Ветеринарної академії у Будапешті. У медицину ввійшов як основоположник інструментальної діагностики у ветеринарстві, професор епізоотології. Його наукові дослідження присвячені проблемі профілактики сибірської виразки, провадив дослідження з протидіючою вакциною, оскільки чорна смерть косила не тільки людей, але й тварин, і ця проблема хвилювала прогресивних лікарів поч. XIX ст. Багато з них присвячували цьому свої дослідження: Закарпаття було постійним вогнищем епідемій (тифу, віспи, дитячих інфекцій).

- **Вереш Е.** // Календарь 1996. - Ужгород: Общество им. Духновича, 1996. - С.65-70.

• **Закарпатские доктора медицины и их научная деятельность в области эпидемиологии (XVIII - XIX века) / Федисец А.А., Сонко В.С., Томей И.И., Андрух М.А.** // Материалы второй республиканской научной конф. по физиологии микроорганизмов (ноябрь 1968). - Ужгород, 1969. - С. 166 - 169.

Орлай (де Кобро) Іван Семенович (1770 - 1829) - відомий лікар XVIII ст., історик, талановитий педагог, публіцист. Автор 2-го видання історії російської військової фармакології, ряду статей з медицини латинською мовою.

Приймав найактивнішу участь у розробці медичної освіти в Росії і педагогіки вищому. Збирав матеріали з історії медицини Росії. Упорядник бібліотеки Медичної колегії Петербурзької медико-хірургічної академії. Редактор першого і єдиного на той час російського журналу «Всобщий журнал медицинской науки» (1811). Директор ліцею. Почесний член СПб МХА та багатьох європейських університетів і товариств. Залучав молодих освічених людей - закарпатських українців до участі в науковій і педагогічній діяльності в Росії.

Різні наукові джерела по - різному трактують рік і місце народження І.С. Орлая. Згідно з «Послужним Списком», опублікованим у газеті «Світ» за 1870 р., Іван Семенович Орлай народився в селі Давидково на Мукачівщині в 1771 р. от «благородних родителей», за іншими даними - в 1770 р. у м.Хусті, а також - у 1771 р. в селі Паладь (Комарівці) Ужгородського району. Початкову освіту І.Орлай закінчив у середніх школах Мукачєва та Ужгорода. Вищу здобув у Львівському, Будапештському та Віденському університетах. Після відмови у посадах у навчальних закладах Угорщини, будучи професором словесних наук, у 90 - х роках XVIII ст. виїжджає до Петербургу. Тут, достроково склавши іспити

у медико-хірургічному училищі, одержав медичну освіту (у 1798 р., згідно указу, училище реорганізувалось в Медико-хірургічну академію). Після одержання диплому працював у Петербурзі військовим лікарем. З 1793 (в інших джерелах з 1808 р.) Орлай на посаді помічника вченого секретаря Медичної Комісії, яка належно оцінила його здібності та направила в Австрію для удосконалення знань і практики з медицини. У Дерптському університеті захистив дисертацію на звання доктора з медицини і хірургії на тему: «Історія, зміст і вимоги до вчення про лікувальні властивості природи» (1807 р.). Після повернення у Петербург, І.С.Орлай працював лікарем у Генеральному сухопутному госпіталі, потім лікарем у Семенівському полку, деякий час був придворним хірургом, помічником лейбмедика. Протягом багатьох років виконував обов'язки вченого секретаря Медико-хірургічної академії. Разом з її президентом Я.В.Вілде, доктором медицини і інспектором царської армії, видав російську військово-польову фармакологію. Активно залучався до розробки медичної освіти в Росії. Його педагогічні погляди мали прогресивний характер. Згодом стає почесним членом російської Медичної академії наук і, нарешті, одержав місце на кафедрі медицини в Московському університеті. Був обраний членом багатьох наукових товариств в Росії та за кордоном. У 1811 р. стає редактором "Всеобщего журнала врачебной науки": готував переклади статей лікарів на латинську мову. Є автором ряду праць з різних галузей медицини латинською мовою, а саме: «О речной губке» (1903), «О случае рака у человека» (1793), «О ревматической эпилепсии» (1797), «Об астме» (1799), «История ребенка, заразившегося оспой от кормящей его матери» (1802), «О переносе чесотки» (1803), «О происхождении сифилиса» (1803). За багаторічну бездоганну службу І.Орлай щороку нагороджувався званнями й орденами. Всього 38 років І.С.Орлай самовіддано трудився в ім'я медицини, примножуючи її наукові надбання. Його просвітницьку діяльність високо оцінили М. Гоголь і І. Франко. Його ім'я займає почесне місце серед вчених європейського рівня, згадується поряд з видатними лікарями України в біобібліографічному словнику «Медицина в Україні». Помер І.Орлай в Одесі на 58 році життя.

- Андрух М.А. И.С. Орлай - доктор медицины Тартутского университета // Материалы конференции по истории естествознания в Прибалтике (май 1968 г.). - Вильнюс, 1968. - С. 3 - 5.
- Байцура Т. Закарпатоукраинская интеллигенция в России в первой половине XIX века. - Пряшів: Словацке педагог. Вид-во в Братіславі, 1971. - 225с.
- Байцура Т. Иван Семенович Орлай. Жизнь и деятельность. - Пряшів: Словацкое педагог. издательство в Братіславе. Отделение украинской литературы в Пряшове. 1977. - 240 с.
- Байцура Т. Юрій Іванович Венелін. - Пряшів: Словацке педагогічне вид-во в Братіславі, 1968. - 304 с.
- Байцура Т. И.С.Орлай и его вклад в развитие исторических знаний:

Наук. Зб. музею укр. культури у Свиднику. Т.8. Пряшів, 1976. - С. - 75.

- Вереш Е. // Календарь 1996. - Ужгород: Общество им. Духновича, 1996. - С. 65.
- Верхратський С.А. Історія медицини: Посібник для студ. мед. ін-тів. - 2-е вид., перероб. і доп. - К., 1974. - С. 286.
- Верхратський С.А. Історія медицини: Посібник для студ. мед.ін-тів. - 3-е вид., перероб. і доп. - К., 1983. - С. 285.
- І.С. Орлай (1771 - 1829) // Данилюк Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах. (з давніх часів до початку ХХ ст.). - Ужгород: Відкрите акціонерне товариство Патент, 1997. - С. 76 - 86.
- Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Закарпатська область / За ред В.І.Белоусова та ін. - К., 1969. - С. 23,700.
- Могутня постать Карпатської історії // Орбіта-логос. - 1998. - 5 листопада. - С. 4. Рубрику веде М. Бельє.
- Орлай Іван // Пундій П. Українські лікарі: Бібл. довідник. Кн. 1. Естафета поколінь національного відродження. - Львів - Чикаго, 1994. - С. 167 - 168.
- Орлай Іван Семенович // Медицина в Україні. Видатні лікарі. Кінець ХУІІ - перша пол. ХІХ століть: Біобібл. словник. Вип. 1 / Під ред. С.М.Старченко. - К, 1997. - С.93-95.
- Орлай Янош // Шультеєс Э., Тарди Л. Главы из истории русско-венгерских медицинских связей. - М.: Медицина, 1976. - С. 181 - 220.
- Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник. - Ужгород, 1999. - С. 130 - 131.
- Пагірня В. Іван Орлай // Карпатська Україна - 1995. - 6 червня. - С. 3.
- Подражанский А.С., Сильвай К.К. Иван Семенович Орлай и его врачебная деятельность в России // К истории медицины на Украине: (На материалах западных областей УССР, Закарпатья и Буковины, Сборник научн. трудов / Под ред. И.Я. Шапиро и др. - Львов, 1961. - С. 311 - 320.
- Радич Ф., Коваль М.М. Иван Семенович Орлай - військовий лікар і педагог // Лікарська справа. - 1994. - № 9 - 12. - С. 196 - 198.
- Сошко В.С. Развитие хирургии и хирургической помощи в Закарпатской области. - Ужгород, 1974. - С. 14.
- Сошко В. Сім століть хірургії // Закарпатська правда. - 1980. - 14 вересня. - С.4.
- Токарь Г. Ученые - закарпатцы в России и на Украине // Единство - плюс. - 1994. - 26 февраля. - С.4.
- Українська Радянська Енциклопедія: В 12т./ Гол. ред. М.П. Бажан. - 2-е вид. Т.8. - К., 1982. - С.58-59.

Сабов Густі Іштван - у Закарпатті працював міським лікарем, який, за знайденими С. Верешом архівними документами, став у Дебрецені професором колегіуму в першій пол. ХУІІІ ст. Є автором ряду медичних і теологічних книг.

• **Вереш Е.** // *Календарь 1996.* - Ужгород: Общество им. Духновича, 1996. - С. 65-70.

Сейкі Іван (Янош) Карлович (1783 - 1815) - народився в закарпатському місті Севлюші (нині Виноградів) у селянській родині. Дуже скоро осиротів. Юнацькі роки пройшли у постійній нужді.

При сприянні небайдужих людей зміг здобути освіту в учбових закладах Мараморощини та Трансільванського міста Надькороль (сьогодні - Сигетуа та Карей в Румунії). Після закінчення ліцею та гімназії в Румунії, навчається на філософському факультеті Пештського університету. Тут, у 1804 році він стає доктором філософії. Але це не була остання мета його студій - у 1806 - 1812 рр. навчається на медичному факультеті Віденського університету. На запрошення І.С. Орлая та Президента Рос. академії наук графа М.М. Новосільцева, він переселяється у Росію, де у 1813 році отримує високий чин - армійського лейб - медика. Через рік його направляють у Париж очолити військовий госпіталь, де перебував на службі військовим хірургом в армії Кутузова. Визнання і успіх не забарилися: Янош Карлович обирається членом Французького Медичного товариства, стає кавалером Ордена Почесного Легіону. У 1814 році його знову відкликають у Петербург. Тут, через набутий у юності туберкульоз, у 33 роки помирає. Але, безсумнівно, його діяльність відіграла неабияку роль у закладенні фундаменту медицини Росії.

• **Veres J.** // *Kalendarium 95.* - Ungvar : Karpati Kiado, 1995. - P. 68 - 71.

• **Вереш Е.** // *Календарь 1996.* - Ужгород: Общество им. Духновича, 1996. - С. 65.

• **Вереш Є.І. Фера О.В.** Про двох видатних лікарів - вихідців із Виноградова // *Науковий вісник УжДУ. Серія медицина.* - Ужгород, 1995. - Вип. 2. - С. 13-15.

• **Сошко В.С.** Развитие хирургии и хирургической помощи в Закарпатской области. - Ужгород, 1974. - С. 14.

• **Сошко В.** Сім століть хірургії // *Закарпатська правда.* - 1980. - 14 вересня. - С. 4.

Тракслер Владислав (Ладислав) Федорович (1864 - 1898) - видатний вчений із Мукачеве, доктор фармації. Він народився у родині фармацевтів, яка утримувала власну аптеку в центрі міста (Сочка А.А.). У рідному місті прожив своє насичене життя.

Медицину освіту здобув у Будапештському університеті. Звання доктора фармації тут одержав за дисертацію «Способы определения хлора в товарных препаратах хлоралгидрата» (1887). Розквіт його наукової діяльності припадає на 90 - ті роки XIX ст. Коло його зацікавлень було різнобічним. Він автор 20-ти наукових праць і кількох монографій в галузі фармацевтичних наук, ботаніки, зоології, геології, хімії, бальнеології, опублікованих в угорських і російських (1894 р.) наукових журналах. Він

інитор «Толкового словаря фармацевтических терминов» (1891) і «Руководства для фармацевтов по изготовлению неофициальных прописей лекарственных средств» (Мукачеве, 1892). Це перша така об'ємна праця, надрукована на Закарпатті. Окрім всього, В. Тракслер досліджував хімічний склад мінеральних вод Мукачівщини, Берегівщини та Іршавщини: «Несколько слов о минеральных водах Бережского комитата», «О некоторых мнимых минеральных водах в Бережском комитате» (1890), «Данные об изменчивости состава минеральных вод» (1895), опублікованих в угорському геологічному віснику. Ряд праць присвячено видам прісноводних губок, які вдалося йому відкрити. Його дослідження внесли певний вклад до вивчення місцевих курортних зон Закарпаття.

• **Ганнищ П.П.** Знаменні дати розвитку курортної справи Свалявщини (Повідомлення перше) // *Науковий вісник УжДУ. Серія медицина.* - Ужгород, 1999. - Вип. 7. - С. 98-101.

• **Ганнищ П.П., Данилаш М.М., Завадик М.І. та ін.** До історії розвитку курорту «Поляна» // *Курортна реабілітація хворих з патологією внутрішніх органів: Матеріали наук. конф., присвяченої 125-річчю курорту Поляна, 1-4 листопада 1992 р.* - Ч. 1. - К., 1992. - С. 3 - 5.

• **Дослідження хімічного складу мінеральних вод Свалявського району у XIX сторіччі / Сочка А.А., Ганнищ П.П., Сочка К.А., Молнар С.М.** // *Курортна реабілітація хворих з патологією внутрішніх органів: Матеріали наук. конф., присвяченої 125-річчю курорту Поляна, 1-4 листопада 1992 р.* - Ч. 1. - К., 1992. - С. 5-7.

• **Сочка А.А.** Курортографія Закарпаття в літературних джерелах XIX ст. // *Сучасні проблеми рекреації на курортах Карпатського регіону (36 наук. праць).* - Ужгород, 1995. - С. 43 - 45.

• **Сочка А.А., Фелінець А.А.** Из истории изучения минеральных вод Закарпаття // *Лечение на курортах Карпат. Лечение заболеваний органов пищеварения.* - Ужгород: Карпаты, 1967. - С. 33 - 36.

Станко Іван - головний лікар Берегівського комітату, партнер по науковим дослідженням Антона Черського, у співавторстві з яким у м. Дебрецені була видана монографія «Описание чумы у скота» (1829 р.). Найбільші дослідження виконувались ним в області епідеміології та епізоотії, бо епідемії холери і чуми були частими гостями у ХІХ- на поч. ХІХ століть. Діяльність Станка була відома далеко за межами краю.

• **Вереш Є.І.** До питання про стан хірургічної допомоги у Закарпатті у другій пол. ХІХ ст. // *Науковий вісник УжДУ. Серія медицина.* - Ужгород, 1996. - Вип. 3. - С. 33-36.

• **Veres J.** // *Kalendarium 95.* - Ungvar : Karpati Kiado, 1995. - P. 68 - 71.

• **Вереш Е.** // *Календарь 1996.* - Ужгород: Общество им. Духновича, 1996. - С. 65 - 70.

Черський Антон (Антал) Андрійович (1779 - 1834) - народився у

Мукачеві. Рід Черських відіграв особливу роль у громадському житті Мукачєва в XVIII - XIX ст. і мав дворянські привілеї.

Навчався Антон у Будапештському університеті. Ступінь доктора з медицини і хірургії одержав у Віденському університеті. Усе життя провів у рідному Закарпатті і працював на посадах міського й комітатського лікаря, а згодом - головного лікаря маєтків графа Шенборнів. Поряд з широкою медичною практикою, Черський проводив велику науково-дослідну роботу. Його дослідження були пов'язані із спалахами епідемій: «Холера в Бережском комітате и указания к ее аптекарскому исследованию» (1832), «Описание чумы у скота» (1829) у співавторстві з головним лікарем Бережського комітату Іваном Станком. А також написав ряд наукових статей з різної медичної тематики та монографію «О медицинской терминологии». Його наукові досягнення були відомими далеко за межами краю. Черський підтримував зв'язки з російськими вченими, з якими познайомився за кордоном, і в наукових колах мав авторитет. Тому не дивним було для нього запрошення на роботу в Росію (1807 р.). Його діяльність в Росії була належно оцінена - у 1811 р. обирається членом - кореспондентом Петербурзької Медико-хірургічної академії. Помер у Мукачеві.

• **Вереш С.І.** До питання про стан хірургічної допомоги у Закарпатті у другій пол. XIX ст. // Науковий вісник УжДУ. Серія медицина. - Ужгород, 1996. - Вип.3. - С.33-36.

• **Veres J.** // *Kalendarium 95.* - Ungvar : Karpati Kiado, 1995. - P. 68 - 71.

• **Вереш Е.** // *Календарь 1996.* - Ужгород: Общество им. Духновича, 1996. - С.66.

• **Вереш Е.И.** Краткий очерк истории медицины и организации здравоохранения на Закарпатье в досоветский период. - Ужгород, 1989. - С. 7.

• **Ганнень П.П.** Знаменні дати розвитку курортної справи Свалявщини (Повідомлення перше) // Науковий вісник УжДУ. Серія медицина. Ужгород, 1999. - Вип. 7. - С. 98 -101.

• **Закарпатские доктора медицины и их научная деятельность в области эпидемиологии /Фединец А.А., Сошко В.С., Томей И.И., Андрух М.А.** // Материалы второй республиканской научн. конф. по физиологии микроорганизмов. - Ужгород, 1969. - С. 166 -169.

• **Палфий М.Ю., Андрух М.А.** Жизнь и деятельность Закарпатского врача А.А.Черского // Вопросы истории медицины и здравоохранения. - Минск: Польша, 1968. - С. 230 - 231.

• **Сошко В.С.** Развитие хирургии и хирургической помощи в Закарпатской области. - Ужгород, 1974. - С. 14.

• **Сошко В.** Сім століть хірургії // Закарпатська правда. - 1980. - 14 вересня. - С.4.

• **Сочка А.** Історія розвитку Закарпатського бальнеологічного курорту "Синяк" // Міжобласна наук. історико-медична конференція, присвячена

XXV -річчю возз'єднання Західно-укр. земель з УРСР. Тези доповідей. - Львів, 1964. - С. 107 -109.

• **Сочка А.А.** Матеріали по розвитку курортного дела в Закарпатье // Тезиси докладов и сообщения XVIII научн. конф. профессорско - преподавательского состава, 4 - 6 мая 1964 г. - Ужгород, 1964. - С. 12 -15.

• **Сочка А.А., Ганнень П.П., Легоцький Т.** Легоцький - визначний історик курортної справи Закарпаття //Науковий вісник УжДУ. Серія медицина. -Ужгород, 1998. -Вип.6.-С.159-161.

• **Шультейс Э., Тарди Л.** Главы из истории русско - венгерских медицинских связей. - М: Медицина, 1976. - С. 35.

Чорба Йосип (1789 - 1858) - досвідчений лікар, вчений. Народився у Виноградіві у бідній родині.

Медицну освіту одержав у Будапешті. Трудився на посаді гол. лікаря Задунайської області в Угорщині, останні роки життя проживав у Будапешті, які присвятив науковій роботі. Десятки статей і повідомлень були ним опубліковані у наукових виданнях Угорщини. Серед них найбільший інтерес і наукову цінність мали: "Здоровий спосіб життя" або "Медицина освіта", яка стала науково - популярним посібником з питань особистості й побутової гігієни, способів зміцнення здоров'я та засобів запобігання інфекційних та інших хвороб, елементарних заходів невідкладної терапії різних захворювань (Пешт, 1829 р.), «Про вплив кліматичних та інших природних факторів на людину» (Пешт, 1833). Її актуальність у спробі автора розширити аспекти лікування, вказати на переваги превентивної медицини. «Венгерська сибірка, ее природа, причини, методи предупреждения и лечения» (1837). «Про впорядкування громадської охорони здоров'я в країні» (Пешт, 1848) - про покращення соціально-медичного становища Угорщини. Численні наукові повідомлення сприяли авторитету Й.Чорби в наукових колах не тільки в Європі, але і за її межами. Був відзначений премією Угорської академії наук, а став її членом з 1832 року.

• **Veres J./Kalendarium 89.** - Ungvar : Karpati Kiado, 1988. - P. 31.

• **Veres J.** // *Kalendarium 95.* - Ungvar : Karpati Kiado, 1995 - P. 68 - 71.

• **Вереш Е.** // *Календарь 1996.* - Ужгород: Общество им. Духновича, 1996. - С. 65.

• **Вереш С.І., Фера О.В.** Про двох видатних лікарів - вихідців із Виноградова //Науковий вісник УжДУ. Серія медицина. - Ужгород, 1995. - Вип. 2. - С. 13 - 15.

• **Закарпатские доктора медицины и их научная деятельность в области эпидемиологии / Фединец А.А., Сошко В.С., Томей И.И., Андрух М.А.** // Материалы второй республиканской научн. конф. по физиологии микроорганизмов. - Ужгород, 1969. - С. 166 -169.

Чургович Олександр - народився в селі Новоселиця Перечинського

III ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я ЗАКАРПАТТЯ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

На початку ХХ ст. у Закарпатті панувала Австро-Угорська монархія. Населення та інтелігенція краю зазнали великих утисків, мадяризації, яка зайшла так далеко, що перед закінченням першої світової війни жоден із закарпатців не признався до руської (русинської) нації (Пундій П.). Будапештський університет був єдиним вищим і близьким навчальним закладом, де юнаки Закарпаття після гімназій мали можливість продовжувати освіту. Майже в один час медицину тут вивчали закарпатці: Гаврило Данилович, Микола Долинай, Микола Різдорфер, Антін Брацайко та Олександр Фединець (Довганич О.). Після I світової війни закарпатські студенти почали цікавитися політичним становищем українців та визвольними подіями вдома. Під час переломного періоду для Закарпаття студенти Будапештського університету Микола Долинай, Антон Брацайко, Микола Різдорфер та інші, як справжні інтелігенти, підтримали ідею виходу краю із складу Угорщини і воз'єднання його з Україною, про що йшла мова на зборах селянських делегатів у Будапешті 10 грудня 1918 року. Деякі з них стали свідомими українцями впродовж усього життя. Студенти, які до 1919 р. не закінчили своїх студій у Будапешті, перейшли в університет до Праги і там заснували «Кружок Соціальної Помочі Подкарпатських Студентів» (Пундій П.), а згодом - «Союз підкарпатських високошкільних студентів» (Шандор), заснований у 1921 році за фінансової підтримки брата О. Фединця - директора банку в Ужгороді. Активісти звільнялися від сплати за навчання, одержували стипендії. Першими активними членами цієї організації були Антін Брацайко, Олександр Фединець і Микола Різдорфер, які, повернувшись у рідний край, стали активними громадськими діячами Карпатської України.

Так розпочалася Нова доба діяльності закарпатських лікарів, які окрім громадської активності багато сил і знань віддали для покращення санітарно-гігієнічних умов життя населення, для попередження хвороб, насамперед - заразних, для збереження здоров'я населення Закарпаття.

• **Довганич О.** Микола Долинай: доля міністра (До 60-річчя Карпатської України) // Соціал-демократ.-1999.-13 лютого.- С. 13.

• **Пундій П.** Українські лікарі: Біобібліографічний довідник. Кн. 1 Естафета поколінь національного відродження. - Львів - Чикаго, 1994. - С. 268 - 269.

• **Шандор В.** Спомини. Том 1. Карпатська Україна. 1938 - 1939. - Ужгород: Гражда, 1996. - С. 93 - 94.

ПЕРСОНАЛІ ТА ЛІТЕРАТУРА ПРО НИХ

Брацайко Антін - за фахом терапевт. Народився у сім'ї священика, рід якого походить із села Нанково Хустського району. У сім'ї було п'ятеро синів.

Антін - найменший. Як і старші брати, закінчив Ужгородську і

району у родині приходського священика, яка дала світові великих синів - Івана, організатора шкільної справи в Ужгороді й на Закарпатті, та Олександра, видатного лікаря і викладача в Угорщині.

Спочатку вчився в середніх закладах Ужгорода, медичні студії закінчив у Будапешті. Став викладачем лікувального факультету Пештського Медичного університету. У 1834 - 1835 роках виконував обов'язки декана. У Будапешті прожив до кінця життя.

• **Вереш Е.** // Календарь 1996. - Ужгород: Общество им. Духновича, 1996. - С. 65 - 70.

Шебек Олександр - адміністративний лікар Берегівського комітату, попередник Івана Станка на цій посаді. У відповідь на бездіяльність влади під час епідемій, лікарі активно проводили дослідну роботу, роз'яснювали засоби профілактики серед населення. Першим друкованим виданням була листівка О. Шебека «Про заходи профілактики сифілісу і дизентерії», найбільш поширювана на той час (1795 р.). Крім того, вивчав склад мінеральної води джерел Голубиного, Пасіки, Нелінино, Солочин, які використовували у медичній практиці.

• **Вереш С.І.** До питання про стан хірургічної допомоги у Закарпатті у другій половині ХІХ ст. // Науковий вісник УжДУ. Серія медицина. - Ужгород, 1996. - Вип.3.-С.33-36.

• **Veres J.** // Kalendarium 95. - Ungvar : Karpati Kiado, 1995. - P. 68 - 71.

• **Вереш Е.** // Календарь 1996. - Ужгород: Общество им. Духновича, 1996. - С.65-70.

• **Ганнеч П.П.** Знаменні дати розвитку курортної справи Свалявщини (Повідомлення перше) // Науковий вісник УжДУ. Серія медицина. - Ужгород, 1999.-Вип.7.-С.98-101.

• **Закарпатские доктора медицины и их научная деятельность в области эпидемиологии (18-19 века) / Фединец А.А., Сошко В.С., Томей И.И., Андрух М.А.** // Материалы второй республиканской научн. конф. по физиологии микроорганизмов. - Ужгород, 1969. - С. 166 -169.

Армін (Герман) Шніцер (1806 -) - практичний лікар з Ужгорода. Ступінь доктора медицини здобув у Пештському університеті 1833 р. Його наукова праця була спрямована на боротьбу з холерою, яка черговий раз косила населення Закарпаття (1830 - 1832). У 1850 р. опублікував у німецькому журналі статтю «Об азиатской холере». У 1851-1856 рр. - працює на посаді другого жупного лікаря Березької жупи.

• **Вереш Е.** // Календарь 1996. - Ужгород: Общество им. Духновича, 1996. - С.67.

• **Закарпатские доктора медицины и их научная деятельность в области эпидемиологии (18-19 века) / Фединец А.А., Сошко В.С., Томей И.И., Андрух М.А.** // Материалы второй республиканской научн. конф. по физиологии микроорганизмов. - Ужгород, 1969. - С. 166 -169.

Сигетську гімназію. Подався до Будапешту, де поступає на медичний факультет і вчиться тут до 1919р. Доля звела його з іншими студентами - закарпатцями, які навчалися у Будапештському університеті і вели досить активне життя, а повернувшись на батьківщину, відіграли свою роль у подіях Карпатської України. Антон Брацайко закінчує медичну освіту уже у Празькому університеті. Працював в Ужгороді головним лікарем створеної "Каси хворих". Активну участь приймав у громадському житті Ужгорода. З 1938 року стає незмінним Президентом футболу Підкарпатської Русі, пропагує заняття фізичною культурою на сторінках преси. У своїх виступах розповідав про створення футбольного клубу, його історію, поширення спортивного руху серед молоді, про широку зацікавленість глядачів, звертав увагу на те, що варто б було створити спортивні організації через "Просвіту". Одружується в Ужгороді з відомим лікарем - педіатром Марією, яка медичну освіту одержала у Львові і Празі, стажувалася у Відні і Сорбоні (Франція). Коли дочці було 10 років, помер в палаті від інфаркту під час обходу хворих.

Дочка - Зореслава Шкіряк - Нижник навчалася в Ужгородській СШ № 2 на відмінно, але золоту медаль не одержала - сім'я вважалася буржуазно-націоналістичною. Вчилася в УЖДУ на медичному факультеті. Була переможницею Всесоюзного конкурсу експериментальної розробки нового методу лікування глаукоми. Із своїми здібностями не змогла вдома знайти роботу. Свою долю знайшла в Києві.

• **Антон Брацайко** // Вегеш М. Актуальні та малодосліджені проблеми історії України. - Ужгород, 1998. - Вип. 3. - С. 54 - 55.

• **Брацайко А.** Передмова // Федак В. Організація футболу. - Ужгород, 1936. - С. 3-4.

• **Довганич О.** Микола Долинай: доля міністра (До 60 - річчя Карпатської України) // Соціал - демократ. - 1999. - 13 лютого. - С. 13.

• **Зореслава Шкіряк - Нижник.** // Пагіря В., Роглев Х. Від Карпат - до Дніпра: Нариси про закарпатських князів. - Ужгород: Патент, 1997. - С. 55 - 57.

• **Клочурак С.** Над відкритою могилою приятеля: Некролог // Нова Свобода. - 1938. - 24 червня.

• **Некролог** // Нова Свобода. - 1938. - 23 червня.

• **Пундій П.** Українські лікарі: Біобібліографічний довідник. Кн. 1. Естафета поколінь національного відродження. - Львів-Чикаго, 1994. - С. 268.

• **Федак В.** Просвіта і спорт // Календар «Просвіта» на 1938 рік. - Ужгород: оо.Василіян, 1938. - Річник 16 - ий. - С. 111 - 113.

• **Федака С.** Площі Ужгорода // Ужгород - 2000. - 29 липня. - С. 11.

• **Федака С.** Ужгородці - подвижники української справи // Ужгород. - 2000. - 19 серпня. - С. 11.

Павло Пундій серед будапештських студентів медицини згадує ім'я **Гаврила Даниловича**, який також приймав активну участь в подіях Карпатської України, але, на жаль, без біографічної довідки. У спогадах

про ці події В. Шандора, В. Гренджі-Донського не знайдено нічого. Отже, наскільки правдива згадка українських емігрантів, невідомо. Думається, що наші історики цього періоду дослідять це питання, розкриють білі плями нашої історії.

• **Пундій П.** Українські лікарі: Біобібліографічний довідник. Кн. 1. Естафета поколінь національного відродження. - Львів - Чикаго, 1994. - С. 268.

Долинай Микола Петрович (1894 - 1970) - лікар за покликанням, міністр охорони здоров'я Карпатської України за велінням долі. Народився Микола Петрович 22 липня 1894 року у селі Довге Марамороського округу (тепер Румунія) у родині священика. Рано залишився без батька, тому його дитинство проходило у діда по материній лінії, відомого винахідника - Августина Єнковського, який проживав у с. Стеблівка Хустського району.

Після закінчення Ужгородської гімназії, 1912 року поступає на медичний факультет Будапештського університету. У 1918 р. одержує ступінь доктора медицини і повертається до Ужгорода, де працює спочатку лікарем у психіатричному відділенні міської лікарні, а потім стає його завідувачем, а з 1936 - 1938 рр. очолює Ужгородську міську лікарню. Одружується з вчителькою Лавецькою, яка викладала русинську мову в руській школі Ужгорода (русинська школа була заснована у 1921 р.). Долинай вперше в історії розповідає на сторінках преси - «Общественная больница в Ужгороде» - про заснування і розбудову міської лікарні (теперішню ОКЛ), розширення медичного обслуговування населення міста і області. Був визнаним лікарем у місті і активним членом Всеукраїнського з'їзду в Ужгороді. Був обраний послом до Союзу Карпатської України, про що дивався з радіо і преси, учасник першого його засідання. В уряді Августина Волошина обіймав посаду міністра здоров'я і соціальної опіки. З його іменем закладено початок організації охорони здоров'я нової доби у Закарпатті: запровадження санітарно-гігієнічних умов життя населення та попередження інфекційних хвороб. 1939 року внаслідок політичних подій у Закарпатті, емігрує до Праги, де був заарештований і відправлений у гудавіські табори. Після повернення у 1950р. доживає у Празі, відновивши лікарську практику. 29 березня 1970 р., у зв'язку з підірваним здоров'ям, помирає. Відіграв велику роль у становленні охорони здоров'я у Закарпатті.

• **Алмашій М.** Августин Єнковський // Наш рідний край. - 1998. - № 1. - С. 47-48.

• **Вакула Н.С.** З його іменем пов'язаний початок організації охорони здоров'я на Закарпатті // Ужгород. - 1999. - 16 жовтня. - С. 14.

• **Довганич О.** Микола Долинай: доля міністра (до 60 - річчя Карпатської України) // Соціал - демократ. - 1999. - 13 лютого. - С. 13.

• **Долинай М.** Общественная больница в Ужгороде // Подкарпатская Русь. За годы 1919 - 1936. - Ужгород, 1936. - С. 79 - 81.

• **Долінай Микола** // Пундій П. Українські лікарі: Біобібліографічний довідник. Кн. 1 Естафета поколінь національного відродження. - Львів - Чикаго, 1994. - С. 76, 268.

• **Історія міст і сіл Української РСР: В 26т.** Закарпатська область / За ред. В.І.Белоусова та ін. - К., 1969. - С. 746.

• **Лавсай ЛЮ, Вереш С.І.** Із історії розвитку психіатричної служби обласної клінічної лікарні // Науковий вісник УжДУ. Серія медицина. - Ужгород, 1995. - Вип. 2. - С. 23 - 27.

• **Микола Долінай** // Белень М. Карпатська Україна у портретах. - Ужгород, 1998. - С.81.

• **Микола Долінай (1894 - 1970)** // Календар «Просвіти» на 1994 рік. - Ужгород: ВВК Патент, 1994. - С. 107-108.

• **Микуланинець С.** Здравоохранение и социально-санитарные отношения на Подкарпатской Руси // Подкарпатская Русь. За годы 1919-1936. - Ужгород, 1936. - С. 71 - 72.

• **Соім Карпатської України** // Календар «Просвіти» на 1999 рік. - Ужгород: Т-во Просвіта, 1999. - С. 55.

• **Твори Василя Гренджі-Донського.** - Том VIII. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. - Вашингтон, 1987. - 487 с.

• **Твори Василя Гренджі-Донського.** - Том IX. Публіцистика. - Вашингтон, 1989. - 502 с.

• **Федака П.** Доктор М.Долінай. (До 100-річчя від дня народження) // Карпатська Україна. - 1994. - 23 червня.

• **Химинь Ю.** Тернистий шлях до України. - Ужгород: Гражда, 1998. - С. 141-142.

• **Шандор В.** Спомини. Том 1. Карпатська Україна. 1938 - 1939. - Ужгород: Гражда, 1996. - С. 47.

Д - р Німець - народився і проживав в Ужгороді.

Був активним членом "Просвіти". Робив скромні фінансові внески в її розвиток «... і мало хто знає, скільки він (Фединь) і д - р Німець жертвували на наші цілі в тих найтяжчих часах. Д - р Німець самий тільки «Просвіті» дав десятки тисяч крон і не було акції, не було українського часопису, щоб ці два патріоти не передплатили, не було української вистави, щоб вони не підтримали, а як і не пішли, то квиток завжди купили». (Гренджа -Донський В. Том IX. - С. 232 - 234). Деякий час працював у Карпатському Севлюші (Виноградіві). Але поряд із громадською активністю він виношував плани відродити лікарню Севлюша, яка була у занедбаному стані, а також поставити на високий рівень школу акушерок, яка мала тут відкритися.

• **Твори Василя Гренджі-Донського.** Том VIII. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. - Вашингтон, 1987. - 487 с.

• **Твори Василя Гренджі-Донського.** Том IX. Публіцистика. Вашингтон, 1989. - 502 с.

• **Шандор В.** Спомини. Том 1. Карпатська Україна 1938 - 1939. - Ужгород: Гражда, 1996. - С. 202.

Різдорфер Микола - значиться як відомий лікар Сваляви і Свалявинини, де працював у 20 - 30 рр. Медицину вивчав у Будапештському університеті до 1918 року. Після I світової війни разом з іншими закарпатськими студентами перейшов до Празького університету закінчувати свої студії. Був одним із організаторів «Союзу Підкарпатських високошкільних студентів», одним із активістів цієї організації (Шандор В.). «У Сваляві небагато було тих інтелігентів, що під час найбільших переслідувань тримали з народом. Під час перевороту зорганізував цілу округу. Не жалів часу і труду, стояв до диспозиції як він, так його самохід». Був обраний до Союму (Гренджа -Донський, IX, С.224). В архівах науковця Федора Кулі є неопублікований документ про те, що в 1938 - 1939 рр. Різдорфер був у Сваляві «владним директором» хімічного заводу «Сольви» і він же у роки окупації працював на Рад. Союз. Ці документи ще потребують перевірки.

• **Довганюк О.** Микола Долінай: доля міністра. До 60-річчя Карпатської України // Соціал - демократ. - 1999. - 13 лютого. - С. 13.

• **Пундій П.** Українські лікарі: Біобібліографічний довідник. Кн. 1. Естафета поколінь національного відродження. - Львів - Чикаго, 1994. - С. 268.

• **Твори Василя Гренджі-Донського.** Том VIII Щастя і горе карпатської України. Щоденник. - Вашингтон, 1987. - С. 34, 144.

• **Твори Василя Гренджі-Донського.** Том IX. Публіцистика. - Вашингтон, 1989. - С. 224.

• **Шандор В.** Спомини. Том 1. Карпатська Україна. 1938 - 1939. - Ужгород: Гражда., 1996. - С. 271.

Фединь Олександр Васильович (1897 - 1987) - народився 13 червня 1897 року у с. Малий Раковець на Іршавщині у селянській родині.

Після середньої освіти почав навчатись на медичному факультеті Будапештського університету, який закінчив у Празі. Вів активне студентське життя, як і інші студенти - закарпатці цього вузу. Став свідомим українцем на все життя. «... і я є гордий на те, що можу назватись членом того народу, з якого походжу» (Гренджа-Донський IX, С. - 232 - 234).

Працював хірургом на Закарпатті. У 1928 - 1932 рр. - асистент кафедри хірургії Братіславського університету. Тоді ж опублікував перші праці із загальної хірургії. Повернувся у Закарпаття. Завідував хірургічним відділенням у лікарнях Мукачеве, Ужгорода, Севлюша (1939). Був хірургом широкого профілю. Крім загальнохірургічних виконував також урологічні, гінекологічні, отоларингологічні операційні втручання. Серед хворих мав славу напівбога, лікаря «золотих пальців». У 1962 р. першим на Закарпатті одержав звання професора - хірурга. Опублікував 140 наукових робіт у вітчизняних і зарубіжних журналах. З 1952 до 1975 р. завідував кафедрою хірургії Ужгородського державного університету. Був талановитим

педагогом і наставником студентської молоді. Тисячі випускників УЖДУ пройшли незабутню школу мудрості, доброти професійного таланту О.В. Фединця. До 1983 р. працював професором - консультантом цієї кафедри. У 1955 р. заснував обласне наукове товариство хірургів Закарпаття, був його першим головою. Підготував 12 докторів та кандидатів наук. У 1937 - 1938 рр. очолював комору хірургів Карпатської України. Обирався почесним членом Чехословацького тов-ва гастроентерологів, медичного товариства ім. Пуркін'є, українського наукового т-ва хірургів, нагороджений золотою медаллю Братиславського університету ім. Я. Коменського, медаллю Кошицького університету ім. П.Й. Шафарика. Помер в Ужгороді 24 травня 1987 року. Залишив по собі визначну школу хірургії Закарпаття.

- **Бабидорич М.** Прогулянки з професором Фединцем: З журналістської пам'яті // Закарпатська правда. - 1996. - 13 лютого.
- **Біляк С.** На Закарпатті йому рівних не було й немає (До 100 - річчя з дня народження) // Срібна земля Фест. - 1997. - 12-18 червня. - С. 12.
- **Бора В., Ганич М.** Наша гордість (до 100 - річчя з дня народження професора Олександра Фединця) // Науковий вісник УЖДУ. Серія медицина. - Ужгород, 1997. - Вип. 4. - С. 3-5.
- **Вереш Е.И.** Краткий очерк истории медицины и организации здравоохранения на Закарпатье в досоветский период. - Ужгород, 1989. - С. 16.
- **Ганич М.** Наша велич // Новини Закарпаття. - 1992. - 11 червня.
- **Ганич М.** Чужий біль узав до свого серця // Новини Закарпаття. - 1997. - 10 червня.
- **Ганич М., Шевчук М.** Серце людям (До 70-річчя від дня народження) // Радянський студент. - 1967. - 13 червня.
- **Ганич М.** Щедрість серця (К 80 - летию со дня рождения) // Закарпатская правда. - 1977. - 12 июня.
- **Гінзбург В.** В ім "я життя. - Ужгород: Карпати, 1966. - 75 с.
- **Гінзбург В.** Жизнь - людям: К 90 - летию со дня рождения А.В.Фединца // Закарпатская правда. - 1987. - 13 июня.
- **Гудзоватий І.** Великий закарпатець (Про відзначення 100 - річчя від дня народження) // Новини Закарпаття. - 1997. - 26 червня.
- **Ковальчук І.О.** Наука професора Фединця (до 100 - річчя з дня народження) // Науковий вісник УЖДУ. Серія медицина. - Ужгород, 1997. - Вип. 4. - С.5.
- **Кориницький І.** Згадуємо лікаря і вчителя // Закарпатська правда. - 1992. - 17 червня.
- **Микуланинець С.** На варті здоров'я трудящих Закарпаття. - Ужгород, 1959. - С.26.
- **На сторожі народного здоров'я** (Інтерв'ю з директором д-ром Олександром Фединцем) // Твори Василя Гренджі-Донського. Том IX. Публіцистика. - Вашингтон, 1989. - С. 232 - 234.

- **Пам'яті Олександра Васильовича Фединця: Некролог** // Клиническая хирургия. - 1987. - № 7. - С. 75.
- **Пундій П.** Українські лікарі: Біобібліографічний довідник. Кн. 1. Естафета поколінь національного відродження. - Львів - Чикаго, 1994. - С. 68.
- **Полажинець М.** Олександр Васильович Фединец (К 75 - летию со дня рождения) // Вестн. Хирургии им. Грекова. - 1973. - Т. 110. - № 1. - С. 152.
- **Полажинець М.М.** Перший професор - хірург Закарпаття Олександр Васильович Фединець (До 100 - річчя з дня народження) // Науковий вісник УЖДУ. Серія медицина. - Ужгород, 1996. - Вип. 3. - С. 43 - 47.
- **Полажинець М.М.** Перший професор - хірург Закарпаття - Олександр Васильович Фединець // Календар українців Угорщини на 1999 рік. - Ужгород: Гражда - Карпати, 1999. - С. 90 - 92.
- **Полажинець М.Н.** Славний юбилей хирурга Олександра Васильовича Фединця // Тезиси юбилейной клинической конференции медицинских работников Закарпатской области. - К., 1967. - С. 28 - 29.
- **Сонко В.С.** Развитие хирургии и хирургической помощи в Закарпатской области. - Ужгород, 1974. - С. 17 - 18.
- **Сочка А.А., Ганич М.П.** Курортологична діяльність професора О.В. Фединця // Науковий вісник УЖДУ. Серія медицина. - Ужгород, 1999. - Вип. 8. - С. 230 - 231.
- **Твори Василя Гренджі-Донського.** Том VIII. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник - Вашингтон, 1987. - С. 403.
- **Химинець Ю.** Тернистий шлях до України. - Ужгород: Гражда, 1998. - С.148
- **Хірург Олександр Фединець** // Пагіря В., Дочинець М. Мукачівці і мукачівці: Науково - популярні нариси і статті. - Ужгород: Гражда, 1994. - С. 111-112.
- **Шандор В.** Спомини. Том I. Карпатська Україна. 1938 - 1939. - Ужгород: Гражда, 1996. - С.93-94.

Додаток 1.

Медицинські терміни, які вийшли з ужитку

Цирульник - фельшер
штат - фізик - лікар
штаб-доктор - начальник лікарської частини в корпусі військ
штаб - лікар - лікар, який не мав ступеня доктора медицини
лейб - медик - придворний лікар (безпосередньо при монарху)
Медицина Колегія - головний орган управління медициною справою в Росії з 1763 року
Гоф - медик - придворний лікар
гоф - хірург - придворний хірург
ад'юнкт - професор - заступник професора
СПБ МХА - Санкт - Петербурзька Медико - хірургічна академія

Додаток 2.

Лікарі, які працювали в Закарпатті на славу вітчизняної науки

Батізі Андрій	Ланг Ференц
Бене Шандор	Легоцький Тиводар
Вендрінський Якоб	Ліннер Бертолон
Гакел Олександр	Ліннер Йосиф
Готстаг Стефан	Нейметі Самуїл
Дердь Йосип	Новак Андрій
Еньєді Самуель	Нусер Лайош
Еньєді Ференц	Станко Іван
Ессе Гаврііл	Тракслер Владислав
Жіро Степан	Шебек Олександр
Капу Людвіг	Шпіцер Армін

Додаток 3.

Лікарі, які служили медицині за межами рідного краю

Валла Ференц	Орлай Іван
Венелін Юрій	Сабов Густі Іштван
Молнар Іван	Сейкі Янош
Молнар Юрій	Черський Антон
Монастирський Нестор	Чорба Йосип
Озори Акош	Чургович Олександр